

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
June / Haziran 2020, 24 (1): 391-413

**Kentlerin Doğuşu: Kur'ân'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen Kelimeleri
Tahlili**

The Origin of Cities: Analysis of Words in the Meaning of Settlement in the Qur'ân

Ferruh Kahraman

Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
*Assistant Professor, University of Dokuz Eylül Faculty of Theology
Department of Basic Islam Sciences
İzmir / Turkey*

ferruhkahraman@hotmail.com orcid.org/0000-0002-5104-8325

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 16 January / Ocak 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 20 May / Mayıs 2020

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2020

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 24 Issue / Sayı: 1 Pages / Sayfa: 391-413

Cite as / Atıf: Kahraman, Ferruh. "Kentlerin Doğuşu: Kur'ân'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen Kelimelerin Tahlili [*The Origin of Cities: Analysis of Words in the Meaning of Settlement in the Qur'ân*]" *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 24/1 (Haziran 2020), 391-413

<https://doi.org/10.18505/cuid.675840>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

www.dergipark.gov.tr/cuid

The Origin of Cities: Analysis of Words in the Meaning of Settlement in the Qur'ân

Abstract: In the Qur'ân the most significant words used to indicate settlement are diyâr, qarya, madîna, mişr and balad. Among these, qarya and madîna are the most important ones. While Qarya means, county, city, urban, land and settlement, madîna means town. Mişr is used for a city as well as for a specific name of a country. Diyâr indicates a geographic border and the places of a settlement, and balad infers a political unity of a number of settlements. Due to this use in 'Arabic, the word balad is used as a country and a state at the same time. Recently, there are some studies focusing on examining the terms of qarya and madîna. However, we cannot encompass the semantic area of these words only by looking up their dictionary meaning and how they were used in the Qur'ân. Therefore, in this study the old cities are examined as they exist in their places. In this study, we have utilised from the modern and contemporary scientific findings which were made for urbanization and its history. For a better understanding of the concept of urbanization, some prophets' stories have been revised. In Qur'ân the words indicating urbanization are related to society, nature, place, human, art, economy, politics and reconstruction. Therefore, the concepts of the diyâr, qarya, madîna, mişr and balad used to describe the settlements point to the relationship of society with different elements and activities.

Summary: Cities, the birth of the cities, sociology, history, anthropology and cultural history are the major subjects in social science. Among them, the birth of cities are especially important for history, anthropology and sociology. For some researchers, cities are the most important revolution of humanity. Cities do not merely mean the places where the human settle down or form a society. In many human languages there is a strong relation between the words expressing civilization and settlement. There is a strong connection between cities and civilization. In Turkish, the word civilization/uygarlık comes from Uygurlar/Uighurs which means those who settled down first. Again in Turkish, the word of madaniyet which is originally Arabic is derived from madîna which means city. In English and French, civilization derives from civitas which is originally Latin. Civitas means a settlement and also the people who live within it. In 'Arabic, the word hadâri, means settling in a place, is used for civilization. In this study, the words related to urbanization to which social science like sociology, history, anthropology and cultural history attribute a great importance are investigated from the mufasssirs' perspective. As a result of the researches, it was observed that the words qarya, madîna, diyâr mişr and balad were used in the Qur'ân in close terms with the city. Before examining the words which refer to city in the Qur'ân like qarya, madîna, diyâr, mişr and balad, the approaches of sociology, history and anthropology are investigated for comparative purposes. According to modern and contemporary researches, jobs like art writing, music and architecture appeared after urbanization. The evolution of humanity from primitive period to modernity is because of urbanization. Cities are the crops of social relationships between people. Urbanization caused wider social interactions and the formation of more complicated societies. People who constitute societies and complicated relationships founded cities. With the increase of specialization and jobs, people of one or more job were able to meet the needs of each other through social cooperation.

Before the urbanization the human-nature relation was more important but in cities human-human relation got more important. Cities caused social status to be a result of human-human relations. In these social categories, jobs like managers, merchants, guilds, soldiers and religious groups like religious leaders and darvîsh appeared. The physical features of a city are as important as their social structure. A city firstly has walls, administration, bazaar, laws, and the sense of common belonging among people.

In the Qur'ân, it can be noticed that the history of settlement is developed chronologically. In the Qur'ân, the words qarya, madîna, diyâr mişr and balad are used in the meaning of the city. These words have a close relationship with people and society. For example, because societies and cities were not formed during the time of Adam, there is no word in the stories that

evokes society and the city. The same is true for Idrīs. When we look at the narratives about Noah, for the first time there are words like the people, mala/the leaders of the community, erāzil/shameless, and the ship. Although no word meaning city or city is used in these stories, it is seen that society and social strata are formed. In the Hoad period, the word house, palace, building and Irem were used in addition to the word peoples/tribe. In addition to the words that express the civilized developments in the stories of Noah and Hoad, the existence of the words diyār and madīna draws attention during the reign of Şāleḥ. In the Qur'ān, the first terms related to urbanization were mentioned in the story of Hoad, and the words meaning settlement and city were mentioned in the story of Şāleḥ. Moreover, the words realm and madīna were used in the story of Şāleḥ. In the periods of Abraham and Moses, the words qarya and mişr were added to this. The word Midian was used specifically for the city of Shu'ayb, and the word balad was used for Mecca during the time of Prophet Muhammad.

As mentioned in Noah's era peoples and the states of people were present; in Hoad's era, vineyard, garden, agriculture, houses, buildings and small scale settlements started to be constructed. In the Qur'ān, during the era of prophet Hoad, words like: vineyard, garden, agriculture, houses, building and palace, were used, however there is not a single word which means city. In Şāleḥ's era the words dār and diyār were used in a general meaning? Therefore, it can be safely said that urbanization seriously started in Şāleḥ's era. Additionally, dār also means house, vineyard, garden, grassland, region and home. Descriptions of dār, diyār and madīna in Şāleḥ's parable point out the three directions of Thamūd peoples about urbanization. The word dār refers to the architectural features of their houses; the word diyār refers to their vineyards, gardens, houses and lands; and the word madīna refers to the largest and most important settlement in their homes. As modern and contemporary science has argued, according to the commentators, madīna is used for the settlements surrounded by walls, with its bazaar, army, ruler, tradesman and merchant.

In the Qur'ān, the word qarya is closer to diyāri even if its used as madīna in some of the parables. Nevertheless, qarya is different from diyār due to its two distinctive features of political structure and intimacy. Qarya is a city or city state in some way, but it is not only a center but also a city or city state with a political structure with villages, towns, mountains, slopes and plains. So today, it refers to a city which has political integrity with its provincial borders or environment. Diyār was used for the places which were suitable for agriculture, while qarya was used for the cities of Sāmī people as a common word in Sāmī languages. For this reason, qarya was never used for the settlements of Copti, which are African communities; instead, the mişr, which is a common word in Coptic and Arabic, was preferred. Even the word mişr which means city in the Coptic language was used as a country name in the Egyptian regions. The word Balad indicates more a political formation, so it only means country. In the time period of Jahiliyyah they used balad for Mecca which owned a political formation.

In the Qur'ān the words qarya and balad are used for Mecca but words like diyār, madīna and mişr were never used for it. The use of the name qarya for Mecca indicates that it was established by a non-Arab like Abraham on the one hand and that it was the common place of all people. The word of madīna is not used to describe it because Mecca has not embody walls, bazaar, army or craftsmanship. The reasons for not using diyār is because there are no vineyards or gardens. The lack of the word *mişr* for Mecca also indicates that there is no influence of North African races such as Hāmī in Mecca.

Briefly, *Qarya* is a settlement with its village and towns which is under administration. *Madīna* is a important center which exists inside qarya with walls, bazaar and architecture. *Diyār* is a settlement of the city center with houses, vineyards and gardens. *Mişr* is a city where the Northern Africans are residing and *Balad* is a settlement where is prominences as political organization.

Keywords: Tafsīr, City, Diyār, Balad, Qarya, Madīna, Mişr.

Öz: Kur'ân'da yerleşim yeri anlamına gelen kelimelerin başında diyâr, karye, medine, mısır ve beled kavramları gelir. Bu kavramlar arasında özellikle karye ve medine sözcükleri daha öne çıkmaktadır. Karye kelimesi, vilayet, il, muhafaza, kent, ülke ya da yerleşim yeri anlamına gelirken medine kelimesi şehir anlamına gelmektedir. Mısır, şehir anlamının yanı sıra bir ülkenin özel ismi olarak da kullanılmaktadır. Diyâr bir yerleşim yerinin merkezi ve coğrafi sınırlarına; beled ise bir yerleşim yerinin etrafıyla, köyleriyle beraber siyasi oluşuma işaret etmektedir. Bu sebeple Arapçada beled; şehir anlamına geldiği gibi ülke ve devlet anlamına da gelmektedir. Son dönemlerde karye ve medine kavramlarını irdeleyen bazı çalışmalar yapılmaktadır. Ancak mezkur kavramların sadece sözlük anlamlarıyla Kur'ân'daki kullanımlarını inceleyerek bir sonuca varmak biraz zordur. Bu amaçla bu çalışmada kadim şehirlerin bazıları bizzat yerinde incelenmiş, kentleşme ve kentleşme tarihi üzerine yapılmış modern ve çağdaş bilimsel verilerden de istifade edilmiştir. Kentleşmeyi daha iyi anlamak için bazı peygamber kıssalarına da müracaat edilmiştir. Kur'ân'da kentleşmeyi ifade eden kelimelerin toplum, doğa, mekân, insan, sanat, ekonomi, siyaset, imar ve yapılaşmayla ilişkisinin olduğu görülmüştür. Dolayısıyla yerleşim yerlerini anlatmak için kullanılan diyâr, karye, medine, mısır ve beled kavramlarının toplumun farklı unsurlarıyla ve etkinlikleriyle ilişkisine işaret ettiği sonucuna varılmıştır.

Özet: Kentler, kentlerin doğuşu, sosyoloji, tarih, antropoloji ve kültür tarihi gibi sosyal bilimlerde sıkça araştırılan konular arasındadır. Kentlerin ortaya çıkışı özellikle tarih, antropoloji ve sosyoloji açısından çok önemlidir. Bazı araştırmacılara göre kentler insanlık tarihinin en önemli devrimidir. Zira kentler sadece insanların bir yere yerleşip topluluk oluşturmaları anlamına gelmemektedir. Kentlerle uygarlık arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Dünyanın pek çok dilinde kent, medeniyet ve yerleşme kelimeleri arasında yakın bir ilişki vardır. Türkçe uygarlık kelimesi ilk yerleşik hayata geçen Uygurlardan gelmektedir. Yine Türkçede Arapça asıllı medeniyet kelimesi, şehir anlamına gelen medine kelimesinden türetilmiştir. İngilizcede ve Fransızcada "civilization" medeniyet anlamına gelir. Civilization Latince "civitas" kelimesinden türetilmiştir. Civitas, hem bir yerleşim yerine hem de üzerinde yaşayan insanlara ve insanlar arası hukuki ilişkilere karşılık gelir. Arapça da ise medeniyet için, bir yere yerleşme anlamındaki hadârî kelimesi kullanılır.

Bu çalışmada sosyoloji, tarih, antropoloji ve kültür tarihi gibi toplum bilimlerinin çok önem verdiği kentleşme, müfessirlerin bakış açısıyla ele alınmıştır. Araştırmalar neticesinde Kur'ân'da kent ve kente yakın anlamda karye, medine, diyâr, mısır ve beled kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Kur'ân'da karye, medine, diyâr, mısır ve beled gibi kent anlamına gelen kelimeler incelenmeden önce mukayese amaçlı sosyoloji, tarih ve antropoloji gibi bilimlerin kente yaklaşımları değerlendirilmiştir. Modern ve çağdaş bilimlere göre sanat, yazı, müzik ve mimarlık gibi meslekler kentleşme sonucu ortaya çıkmıştır. İnsanoğlunun ilkelikten medeniyete doğru evrilmesi kentler sayesinde gerçekleşmiştir. Kentler insanlar arası toplumsal ilişkilerin bir ürünüdür. İnsanların bir yere yerleşmesi geniş çaplı toplulukların oluşmasına ve daha komplike ilişkilerin teşekkülüne imkan sağlamıştır. Topluluk oluşturan ve komplike ilişkilere giren insanlar kentleri kurmuşlardır. Kentlerde uzmanlaşma ve meslekleşme sayesinde bir veya iki mesleğe sahip olan insanlar aralarındaki yardımlaşmayla ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Kent öncesi dönemlerde insan-doğa ilişkisi ön planda iken şehirlerde insan-insan ilişkisi daha fazla öne çıkmıştır. Kentler insan-insan ilişkisinin bir sonucu olarak toplumsal sınıfları doğurmuştur. Bu sosyal sınıflar içerisinde idareciler, tüccarlar, askerler gibi mesleki erbapları, ulema, derviş gibi dini gruplar öne çıkmıştır. Kentlerin sosyal yapısı kadar fiziki özellikleri de önemlidir. Kentler öncelikle korunaklı bir sur yapısına, idari ve hukuki bir sisteme, kamusal alanlara ve ortak aidiyet duygusu gibi özelliklere sahip olması gerekir.

Kur'ân'da yerleşim yerlerinin tarihsel süreç içerisinde ve kronolojik olarak geliştiği görülmüştür. Kur'ân'da şehir anlamında karye, medine, diyâr, mısır ve beled kelimelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu kelimelerin insan ve toplumla yakın bir alakası vardır. Örneğin Hz. Âdem

döneminde toplumlar ve şehirler oluşmadığı için kıssalarda toplum ve kenti çağrıştıran herhangi bir kelimeye rastlanmaz. Hz. İdrîs için de aynı durum geçerlidir. Hz. Nûh ile ilgili kıssalara bakıldığında ilk defa kavim, mele', erâzil/alt tabaka ve gemi gibi sözcükler geçer. Bu kıssalarda şehir ve kent anlamına gelen bir kelime kullanılmasa da toplum ve toplumsal tabakanın oluştuğu görülür. Hz. Hûd döneminde ise kavim kelimesine ilaveten ev, saray, bina ve İrem kelimesi kullanılmıştır. Hz. Salih döneminde ise Hz. Nûh ve Hz. Hûd kıssalarındaki medeni gelişmeleri ifade eden kelimelere ilaveten, diyâr ve medine kelimelerinin varlığı dikkat çeker. Kur'ân'da şehirleşmeyle alakalı ilk terimlerin Hz. Hûd kıssasında; bizzat yerleşim yeri ve şehir anlamına gelen kelimelerin ise Hz. Salih kıssasında geçtiği görülmüştür. Üstelik Hz. Salih kıssasında diyâr ve medine kelimeleri kullanılmıştır. Hz. İbrahim ve Hz. Mûsâ dönemlerinde ise buna bir de karye ve mısır kelimeleri ilave edilmiştir. Hz. Şuayb'in şehri için ise özel olarak Medyen kelimesi; Hz. Peygamber döneminde ise Mekke için bir de beled sözcüğü kullanılmıştır.

Hz. Nûh örneğinde görüldüğü gibi ilk önce kavim ve kavim içerisinde sosyal tabakalar; Hz. Hûd döneminde bağ, bahçe, tarım, evler, binalar ve küçük çaplı yerleşim yerleri kurulmaya başlamıştır. Kur'ân'da Hz. Hûd dönemiyle ilgili, bağ, bahçe, ev, bina saray ve İrem kelimeleri geçmesine rağmen kent anlamına gelen hiçbir kelime adı zikredilmemiştir. Hz. Salih dönemine gelindiğinde ise sıkça dâr ve diyâr kelimeleri bir de medine kelimesi kullanılmıştır. Bu binaen ciddi anlamda ilk kentleşmenin Hz. Salih döneminde başladığı söylenebilir. Zira dâr, ev anlamının yanı sıra bağ, bahçe, mera, bölge ve yurt anlamlarına da gelir. Bu sebeple Hz. Salih kıssasındaki dâr, diyâr ve medine tasriflerinde Semûd kavminin şehirleşme konusundaki üç vechesine işaret edilmiştir. Dâr kelimesiyle onların evlerinin mimari özelliklerine; diyâr kelimesiyle onların bağ, bahçe, yurt ve topraklarına; medine kelimesiyle de onların yurtlarındaki en büyük ve en önemli yerleşim yerine işaret edilmiştir. Zira modern ve çağdaş bilimin savunduğu gibi müfessirlere göre de medine etrafı surlarla çevrili, çarşısı, ordusu, hakimî, esnafı, taciri olan yerleşim yerleri için kullanılır. Kur'ân'da karye kelimesi bazı kıssalarda medine ile dönüşümlü olarak kullanılsa da karye daha çok diyâr kelimesine yakındır. Ancak karye, diyârdan farklı olarak siyasi yapı ve Sâmilere ait olma gibi iki özellikte birlikte kullanılmıştır. Karye bir yönüyle şehirdir, ülkedir ancak sadece merkez değil de köy, kasaba, dağ, bayır ve ovalarıyla beraber siyasi yapısı olan bir şehirdir. Yani günümüz tabiriyle il sınırlarına ya da çevresiyle beraber siyasi bütünlük oluşturan devletlere işaret eder. Diyâr kent anlamı yanında tarıma elverişli yerler için, karye ise tüm Sâmi dillerinde ortak bir kelime olarak Sâmi ırklarının şehirleri için de kullanılmıştır. Bu sebeple Afrika topluluklarından olan Kıptîlerin yerleşim yerleri için hiçbir zaman karye kullanılmamış; bunun yerine Kıptîce ve Arapça ortak bir kelime olan mısır kelimesi tercih edilmiştir. Hatta şehir anlamına gelen mısır kelimesi Kıptî bölgelerinde özel bir ülkenin adı olarak da kullanılmıştır. Beled kelimesi ise daha çok siyasi bir oluşuma işaret eder ki sadece ülke anlamına gelmektedir. Cahiliye döneminde belli bir siyasi oluşuma sahip olan Mekke için beled kelimesi kullanılmıştır.

Kur'ân'da Mekke için karye ve beled kavramları kullanılırken hiçbir zaman diyâr, medine ve mısır kavramları kullanılmamıştır. Mekke için karye isminin kullanılması, bir yandan Hz. İbrahim gibi Arap olmayan bir kimse tarafından kurulmasına diğer yandan da tüm insanların ortak mekanı olmasına işaret eder. Mekke için medine kelimesinin kullanılmaması sur, çarşı, ordu ve belli başlı meslek gruplarının olmamasına; diyâr kelimesinin kullanılmaması ise, bağların bahçelerinin yokluğuna delalet eder. Mekke için mısır kelimesinin kullanılmaması da Mekke'de Hâmî gibi Kuzey Afrika kökenli ırkların etkisinin olmadığına işaret eder.

Kısaca *karye* köy ve kasabalarıyla birlikte idaresi olan bir yerleşim yeri; *medine* sur, çarşı ve mimarisıyla karye sınırları içerisindeki en önemli merkez; *diyâr* şehir merkezleri, evleri, bağ ve bahçeleriyle birlikte yerleşim yeri; *mısır* kuzey Afrikalıların kurduğu kent; *beled* ise siyasi oluşumun öne çıktığı yerleşim yeri anlamına gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Memlûkler, Tefsir Dersleri, Selefî Anlayış, Zemahşerî Çizgisi.

Giriş

Yerleşim yerlerinin kökeni köylere dayanmaktadır. Köylerin bir kısmı gelişerek kentleri oluşturmuştur. “Balık” kelimesi Öz Türkçede köy ve şehir anlamına gelmektedir.¹ Türkler, “balık” kelimesi yerine Sankritçe “kanthâ” ve Soğdca “kand” kelimelerini kent telaffuzuyla köy anlamında kullanmışlardır.² Köylerin büyümesiyle kentin anlamı da büyümüş Türkçede şehir anlamında kullanılmış ve kullanılmaktadır. Kent kavramı, medeniyet, uygarlık ve kültürle yakından alakalıdır. Örneğin Arapça’da diyâr, karye, medine, mısır ve beled sözcükleri yerleşim yerini ifade eden kelimelerdir. Arapçada medeniyet *hadâri* kelimesiyle ifade edilir. Ancak Türkçede kullanılan medeniyet kelimesi, Arapça şehir anlamına gelen medinenin sınaî mاستاریدir ve uygarlık anlamına gelir. Uygarlık kelimesi yerleşik hayata geçen, ziraat yapan, kâğıt, çanak, çömlek üreten ilk Türk boyu olan Uygur kelimesinden türetilmiştir. Latince kent kelimesi “cite” ile ifade edilirken İngilizce’de “city” olarak kullanılır. İngilizcede şehirlilere “civilized” denilirken uygarlığa da “civilisation” denir. Aynı şekilde Fransızca cit /şehir, civilis /şehirli, civilisation da uygarlık demektir. Pek çok dilde kentle uygarlık arasında çok yakın bir ilişki vardır.³

Şehirler, farklı ölçeklerde olabilmektedir. Bazıları daha büyük iken bazıları da onlara göre biraz daha küçüktür. Bu büyüklük-küçüklük mefhumu dönemden döneme değişirken, ülkeden ülkeye göre de değişir. Hatta bir ülke içerisinde bile şehirlerin mahiyeti ve niceliği değişebilir.

Braudel, nüfusu ne olursa olsun kentlerin sadece evlerden, sokaklardan, anıtlardan ve mimariden oluşmadığını belirtir. Yine o, şehirlerin salt ekonomi, endüstri, eğitim, siyaset ve ticaret merkezleri olmadığını da söyler.⁴ Kentler toplumsal ilişkilerin yaşandığı mekânlardır. Zira her toplum kendi özelliklerine göre kentleşmiş, kentlere kendi ruhunu vermiştir. Kentler fiziki özelliklerinden ziyade insanlarıyla daha anlamlıdır. Buna bağlı olarak kentlerde, kutsal olanla dünyevi olan,⁵ iş hayatına ait olanla eğlenceye ait olan, kamusal olanla özel olan, erkeğe ait olanla kadına ait olan mekânlar birbirinden ayrılmıştır.⁶ Max Weber, kentin güç dengeleri, sosyal tabakalaşma ve çıkar çatışmaları etrafında zorunlu olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Kentlerin kırsal yerleşim yerlerine göre, kale, sur, çarşı ve mesleklerde uzmanlaşma gibi pek çok çekici özellikleri vardır.⁷

Kentler tarihin her döneminde insanlık için en önemli yerleşim merkezleri olmuştur. İlk olarak kentlerde, farklı toplumsal ilişkiler ile kentleşme arasında önemli ilişki vardır. Tarihi ve toplumsal ilerlemeler kentle çok yakından alakalıdır.⁸ Sanat ve mimarlık gibi meslekler kentleşme sonucu ortaya çıkmış olup uygarlık kentlerde gelişmeye başlamıştır. Kentler me-

¹ Mustafa Demir, “Türk-İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslamî Araştırmalar Dergisi* (Haziran, 2003), 10/1, 161.

² Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânu Lügâti't-Türk*, haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014), 29.

³ Nevval Çizgen, *Kent ve Kültür* (İstanbul: Say Yayınları, 1994), 20.

⁴ Fernand Braudel, *Akdeniz: Mekân ve Tarih*, çev. Necati Erkurt (İstanbul: Metis Yayınları, 1990), 125.

⁵ bk. Can Yılmaz, “İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi-Dârü'l-imâre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık, 1996), 8, 123-144.

⁶ Fikret Mazi, “Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (Haziran, 2008), 5/10, 35. Mehmet Özdoğan, “Kulübeden Konuta, Mimaride İllker”, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 19.

⁷ Max Weber, *Şehir*, çev. Musa Ceylan (İstanbul: Bakış Yayınları, 2000), 91, 100; Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 35.

⁸ bk. Bahattin Dartma, *Kur'ân ve Antropoloji* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2005).

deni bir toplumsal ilişkinin ürünüdür. İnsanların daha komplike ilişkilere girmeleri kentleşmeye yol açmış, uzmanlaşma ve meslekleşme sayesinde her işin üstesinden gelemeyen insanoğlu yardımlaşmayla ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Son dönemlerde ilahiyat alanında Kur'ân'da kentle ilgili bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Necla Yılmaz, *Kur'ân'da Karye Kavramı* adlı yüksek lisans tezi ile Ahmet Sait Sıcak'ın *Kur'ân'da Tasrif Olgusu ve Kur'ân Kıssalarında Karye/Medine Kelimelerinin Tasrifi* bunlar arasında sayılabilir. Söz konusu çalışmalarda Yılmaz, sadece karye kavramını incelerken; Sıcak, karye/medine kavramlarını birkaç kıssa bağlamında ve tasrif/dil perspektifinden ele almıştır. Yine bu konuda Ali Akpınar'ın *Kur'ân Coğrafyası* adlı kitabı da zikredilebilir. Bu çalışma da elbette bir Kur'ân/Tefsir çalışmasıdır ancak önceki çalışmalardan farklı olarak sadece karye ya da karye/medine kavramları ele alınmamıştır. Kur'ân'da yerleşim yeri anlamına gelen diyâr, karye, medine, mısır ve beled kavramlarının hepsine bütüncül olarak yaklaşmıştır. Mezkur kavramların ilişkili olduğu kavim, ehil, ashap, ümmet, bedevî ve hadârî gibi kelimelere de müracaat edilmiştir. Daha da önemlisi bu çalışmada kadim kentlerin bazıları yerinde incelenmiş; bu inceleme esnasında modern bilimin kentle ilgili çağdaş verilerinden de istifade edilmiştir.

1. Modern Bilime Göre Kentlerin Doğuşu ve Tarihi

Modern bilime göre kentler ilk olarak Mezopotamya, Mısır, Anadolu ve Doğu Akdeniz'de ortaya çıkmıştır.⁹ Daha sonra ise batıda Yunan ve Latin kentlerine rastlanır. Ancak doğu kentleriyle batı kentleri arasında bazı farklara rastlanılmaktadır. Bunun yanı sıra tarihte görülen ilk yerleşim yerlerinin de kendine has özellikleri vardır.

1.1 İlk Çağlardaki Yerleşim Yerleri

Modern ve çağdaş bilim paradigmasına göre, uzun süren bir avcı-toplayıcılık döneminden sonra insanoğlu, neolitik dönemde yerleşik hayata geçmeye başlamıştır. Neolitik dönemde sosyal ilişkilerden iktisada, sanata ve mimariye kadar pek çok alanda gelişme görülmüştür.¹⁰ Modern bilim pek üzerinde durmasa da İslâm'a göre insanlık Hz. Âdem'le başlamıştır.

İslâm'a göre Hz. Âdem, dünyaya başboş gönderilmemiştir. Yüce Allah, Ona isimleri öğretmiştir.¹¹ Tefsirde isimlerin, varlığın adları olduğu görüşün yanı sıra insandaki ilim ve kelam yeteneğine işaret ettiği de belirtilmiştir. Bu görüşe göre isimler, kelam-ı nefsi denilen zihne ve zihnin ilim üretme kabiliyetine işaret etmektedir. Hz. Âdem'e isimler mücmel olarak öğretilmiş, bu sayede insan, ilim ve kelam sıfatlarına mazhar kılınmıştır. Kelam ve ilim sıfatları hilafetle de çok yakın kavramlardır. Kelam ve ilim sıfatı olmayan bir varlığın halife olması mümkün değildir. Yine bu özelliklerinden dolayı insanoğlu canlılar arasında kültür, ilim ve teknoloji üreten yegâne varlıktır. Bu sebeple ilim ve teknolojiye çeşitlenme ve ilerlemenin kaynağı, Hz. Âdem'e öğretilen isimler sayesinde gerçekleşmiştir. İlim ve teknoloji özelliği onda isimlerle tamamlanmıştır.¹² Hatta bazı rivayetler de Hz. Âdem'e isimlerin yanında bazı tohumlar, hayvanlar ve eşyaların da verildiğini belirtmektedir.¹³

⁹ Marcella Frangipane, "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 60, 61.

¹⁰ Mehmet Özdoğan, "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999), 19.

¹¹ el-Bakara 2/31.

¹² Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiü'l-beyân an te'vili âyi'l-Kurân* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009/1431, 1: 259; Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf* (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-'Arabî, 1407/1997), 1: 130; Ebu'l-Berakât, *Medârikü't-tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998), 1, 78.

¹³ Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 42.

398 | Ferruh Kahraman. Kentlerin Doğuşu: Kur'an'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen...

Hız. Âdem'den sonra onun çocukları, dünyanın değişik bölgelerine dağılmaya başlamıştır. Onlardan bazıları su kenarlarına yerleşip su ürünleriyle beslenirken bazıları da ovalara yerleşip sebze ve meyve ile geçinmeye başlamıştır. Bazı yerlerde hayvanlar evcilleştirilerek onlardan istifade edilmiştir. İnsanların farklı bölgelerdeki beslenme çeşitliliği onların geçimini sağladıkları bölgelerde kalıcı olmalarına yol açmıştır. İnsanoğlu beslendiği belli bölgelere yerleşmiş ve yerleştiği bölgelere de sahip çıkmıştır.

Dünyanın pek çok bölgesinde ilk çağlara ait, insan yerleşimine dair pek çok iz olsa da köy denilebilecek yerleşim yerleri Ortadoğu ve Anadolu'da ortaya çıkmıştır. Zira bu yerleşim yerleri, zamanla şehir devletlerini oluşturmuştur. Yerleşilen yerlerde toplumsal statüye dair pek çok ipucu vardır. Aynı zamanda bu yerleşim yerlerinde kutsal mabetlerin kalıntılarına, dini amaçlı kullanılmış bazı nesnelere ve ibadetleri temsil eden simgelere ulaşılmıştır. Bu höyüklerde mimarinin çoğunlukla dine ve inanca göre şekillendiği görülmektedir.¹⁴ İlk yerleşim yerlerinin mabede göre şekillendiği konusunda çağdaş bilimle İslam kaynakları hem fikirdir. Mekke, Ka'be etrafında oluşmuş bir şehirdir.¹⁵ Hz. Âdem'den sonra diğer peygamberler de pek çok mabet inşa etmişler ya da tapınağa çevrilen bir önceki peygamberin mabedini asli amacına dönüştürmüşlerdir. Ka'be'nin Hz. Peygamber tarafından putlardan arındırılması buna en güzel örnektir. Pozitif bilimler kazı sonucu ortaya çıkan mabetleri genel olarak tapınak olarak açıklamakta, peygamberlerin semavî dinlerini ve bu doğrultu da inşa edilen ibadet mahallerini ise görmezden gelmektedir. Bize göre kadim şehirlerde kazı sonucu ortaya çıkarılan bazı mabetlerin hak bir dine ait olduğu düşünülmektedir.¹⁶ Yeryüzünü asırlarca peygambersiz bırakmayan Yüce Allah'ın elçilerinin mabet inşa etmemeleri mümkün değildir. Müspet bilimlerin kazı sonucu ortaya çıkan mabet ve tezahürlerini ilkel ve totemist göstermesi gerçeklere uygun düşmemektedir.

Çağdaş bilime göre ilk çağ kentlerinde, şehrin merkezinde harem/temenos/kutsal alan yer alırken, onun çevresinde dükkânlar ve evler kümelenmiştir. Kutsal alan tapınaklar ile yönetim merkezinin bulunduğu en önemli yerdir. Kent merkezleri mabetlerden oluştuğu için aynı zamanda oralar tanrıların mekânıdır. Aynı zamanda burada artı ürünlerin depolandığı ambarlar da yer alır. Bu kentler bazen ilahi, bazen de gayr-i ilahi bir dine ev sahipliği yapmıştır. Hz. Yusuf döneminde Mısır'da bir peygamber idarecilik yaparken Hz. Musa döneminde ise hak binden uzak Firavun gibi ilah-insan temelli krallar yöneticilik yapmıştır.¹⁷ Ya da putperest bir toplum içerisinde hak dine inananlar çoğu zaman olmuştur.¹⁸

Her yerleşim yeri kent değildir. Bir yerleşim yerinin kent olabilmesi için orada üretim ilişkilerinin kontrol altında tutulması, örgütlenmesi ve denetlenmesi gerekir.¹⁹ Buna göre neolitik dönemlerde kentler oluşmaya başlasa da mutlak anlamdaki kentler, kalkolitik dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu kıstas esas alındığında dünyanın ilk kentleri Mezopotamya'da ortaya çıkmıştır. Anadolu'da da Arslantepe (Malatya) höyüğü ilk kalkolitik yerleşim yerlerine örnek verilebilir. Arslantepe M.Ö. binli yıllarda Uruklar döneminde Anadolu ile Mezopotamya arasında çok önemli bir kenttir. Bu sebeple Arslantepe'nin kent özellikleriyle Mezopotamya kentlerinin özellikleri birbirine benzemektedir.²⁰

¹⁴ Özdoğan, "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler", 20, 21.

¹⁵ Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 38.

¹⁶ bk. Seyyid Ebü'l-A'lâ Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev. Ahmed Asrar, (İstanbul: Pınar Yayınları, 1992).

¹⁷ Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, 25.

¹⁸ Mevdûdî, Ebu'l-Ala. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. trc. Muhammed Han Kayanî. vd. (İstanbul: İnkilâb Yayınları, 1996), 1: 493.

¹⁹ Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkışı...*, 9.

²⁰ Frangipane, "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", 60.

Gordon Childe, ilk kentlerin Mısır, Mezopotamya ve İndüs'te ortaya çıktığını belirtir ve kentlerin oluşumunu devrim olarak adlandırır. Childe göre, M.Ö. 3000'lerde kentler oluşmaya başlamıştır.²¹ Zamanla kentlerin hem nüfusu artmış hem de kapladıkları alan genişlemiştir. Kentlerde toplumsal işbölümü oluşmuş, tarımdan farklı olarak, sanat ve zanaata dayanan uzmanlık ve meslek kolları oluşmuştur. Din adamları, idareciler, askerler, memurlar ve tebaa gibi toplumsal sınıflar şekillenmiş, devletler oluşmuştur. Ancak devlet, bu toplumsal sınıfların üzerinde güçlü bir otorite olarak ortaya çıkmış, tebaaya baskı ve zulüm yapmaya başlamıştır.²² Bize göre Childe, hem kentlerin ortaya çıkması konusundaki açıklamalarında, hem ilk kentlerin olduğu yer konusunda hem de tarihlendirme konusunda başarısızdır. Zira Kur'an'a göre kentleşme on binlerce sene önce Hz. Hüd döneminde Yemen civarında gerçekleşmiştir.²³

Kentler, toplumsal ilişkilerin dönüşümüne neden olmuştur. Kent öncesi dönemlerde insan-doğa ilişkisi daha çok ön planda iken şehirlerde insan-insan ilişkisi önem kazanmaya başlamıştır. Kentler insan-insan ilişkisinin bir sonucu olarak toplumsal sınıfları doğurmuştur.²⁴ Bu toplumsal sınıfların bir kısmı da diğerleri üzerinde hâkimiyet kurmuştur.

Kentler aynı zamanda ilim ve kültür merkezidir. İnsanlar kentlerde düzenli bir iş bölümü ve çalışma şartları oluşturmuştur. İnsanlar ilim ve teknolojiye ilerlemelerle, karasabanı, kağınyı ve sonra yazıyı icat etmişlerdir. Yazı, insanlık tarihi için bir dönüm noktası olmuş, matematik ve astronomi gibi bilimlerin gelişmesini sağlamıştır.

1.2 Antik Dönemlerdeki Yerleşim Yerleri

Antik dönem, eski Yunan ve Roma için kullanılan bir kavramdır. Mısır, Mezopotamya ve İndüs'te olduğu gibi Yunan ve Roma coğrafyasında da pek çok kent kalıntlarına rastlanır. Eski Yunan'da devletler *siteden* olduğu için kent ile devlet eş anlamlıdır. Bu yüzden Platon'un "Devlet" adlı eseri bu gerçeğe işaret etmekte ve bize Yunan kentleri hakkında pek çok malumat sunmaktadır. Doğu kentleriyle batı kentleri karşılaştırıldığında Yunan kentleri doğu şehirlerine göre daha geri bir özellik taşır. Şehirler plansız olarak rastgele kurulmuş, lağım suları sokaklara akmakta, sokaklar çıkmaz olarak oluşmuş ve temizlik mefhumundan neredeyse söz edilememektedir.²⁵

Yunan kentleri aynı zamanda bir devlettir. Bu yüzden Aristo ve Platon gibi filozoflar şehir devletleri için *polis* tabirini kullanır. Ancak polis, şehir merkezinin yanı sıra coğrafi olarak şehrin çevresi denilen etrafındaki dağlar, ovalar ile meraları da kapsar. Şehrin etrafındaki bu geniş alanlarda, kente bağlı olan *kome* olarak adlandırılan köy ve kasabalar da vardır. Polis, Arapça'da kullanılan *diyâr* ve *karye*; Türkçe'deki *il* ve *vilayet* kelimeleriyle benzerlik gösterir. Yunan kentleri, başlıca akropolis/üstkale, agora/çarşı, mesken alan ve nekropolis/ölü kentten oluşan dört önemli unsurunu korumuştur. Şehrin en önemli alanlarından biri olan Akropolis, temenos/tapınak, ekklesia/avam meclisi/halk meclisi, bouleuterion/yönetici meclisi/lordlar meclisi, tiyatro, oyun alanları, hanlar ve hamamları içerir. Helenistik ve Roma döneminde ise bunlara taklar, sarnıçlar, arenalar ve kiliseler de eklenmiştir. Agora çarşı demektir ki stoalardan/dükkânlardan oluşur. Agoralar aynı zamanda halkın toplanma alanıdır. Agoralar Roma döneminde forum olarak adlandırılmıştır. Roma döneminde forumlar alış-veriş merkezi ve toplanmanın yanında münazara alanları olarak da kullanılmıştır.²⁶

²¹ Gordon Childe, *Kendini Yaratan İnsan* (İstanbul: Varlık Yayınları, 2001), 104.

²² Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990), 23.

²³ bk. eş-Şuarâ 26/128, 129.

²⁴ Mazi, "Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması", 36.

²⁵ Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, 29.

²⁶ Helga Rittersberger-Tılıç, vd. *Kent Sosyolojisi* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015), 32, 33.

Yunan kentleri M.Ö. 4. asırdan sonra şehir plancısı Hippodam'la beraber düzene girmiştir. Bu düzen biraz da demokrasiden merkezi yönetime geçmekle alakalıdır ki Roma, şehirleri tek tipleştirmiştir.²⁷ Eski Yunan'da kentler tanrıya adanan kutsal mekânlardır. Efes, Artemis'in, Antakya Tykhe'nin şehridir. Adında da anlaşılacağı üzere Atina, Athena'nın kutsal mekânıdır.²⁸

2. Kur'ân'a Göre Tarihî İlk Dönemlerdeki Kentleşme Faaliyetleri

Pek çok peygamber kıssasının kronolojik olarak anlatıldığı A'râf, Hûd ve Şuarâ surelerine bakıldığında, medeniyet ve kentleşmeyle ilgili bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Bu surelerde, sadece iman ve küfür meselesi ele alınmamış, küfrün sebep ve sonuçlarına da değinilmiştir. Kur'ân, mezkur topluluk ya da kavimlerin uğraşları, karakterleri, ilim ve teknolojileri hatta toplumsal ve siyasal örgütlenmeleri hakkında da üstü örtük bilgiler vermektedir. Örneğin ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in anlatıldığı kıssalarda onun yaratılışı ve şeytanın onu iğvası gibi meselelerden bahsedilir. Hz. Âdem dönemi hakkında herhangi bir yerleşim yeri, ya da toplulukla ilgili bir kavrama rastlanmaz. Hz. Âdem'den sonra çokça zikredilen bir diğer peygamber ise Hz. Nûh'tur. Hz. Nûh'un anlatıldığı ayetlerde ilim, teknoloji ve medeniyet adına *kavim*, *mele'* ve *gemi* gibi üç önemli kavram öne çıkmaktadır. Özellikle kavim ve mele'nin Hz. Nûh'a karşı bir hayli mukavemet gösterdiği görülür. Hz. Hûd'la birlikte ise *kavim*, *mele'* gibi kavramlara ilaveten dağların taşların oyulması sonucu inşa edilen *evlerle*, *tarım* ve *ziraat* öne çıkar. Bu da göstermektedir ki Hz. Hûd döneminde medeniyet gelişmeye ve şehirler oluşmaya başlamış ancak kemale ermemiştir. Bu dönemde mele' denilen seçkinlerin toplum üzerindeki baskısı açık bir şekilde görülürken devlet denilen genel bir otoritenin varlığı gözükmemektedir. Dolayısıyla insanların bir bölgeye, diyâra sahip olması ve mutlak manada şehir kurmaları Hz. Salih dönemine tekabül etmektedir. Zira Hz. Salih döneminde *kavim*, *mele'*, *evler*, *tarım* ve *ziraat* gibi kavramlara ilaveten bir de *diyâr* ile *medine* kelimeleri öne çıkar. Bu da bize ilk kentleşmenin ve devletleşmenin Hz. Salih döneminde ortaya çıktığını gösterir. Kur'ân, tarihi kıssaları anlatırken satır aralarında bazı medeni gelişmelerden de bizi haberdar etmektedir. Hz. İbrahim döneminde *kavim*, *mele'*, *evler*, *tarım*, *ziraat* *diyâr* ve *medine* kelimelerine ilaveten *suhuf* yani *yazılı bir kitaptan* da bahsedilir. Daha sonra tüm insanlık için müşterek bir mabet olan Ka'be de onun döneminde inşa edilmiştir. Hz. Şuayb döneminde ise artık diyâr ya da medine gibi genel bir yerleşim yeri değil de özel olarak yerleşim yerinin adı olan *Medyen* ismi zikredilir. Zira Hz. Şuayb Arap bir peygamber olduğu için şehrin adı da m-d-n kökünden türemiş *Medyer'* dir.

2.1. Hz. Nûh, Kavim ve Mele'

Hz. Nûh döneminde kavim ve mele' kavramlarının öne çıktığı görülür. Kavim "topluluk veya toplum" anlamına gelir.²⁹ Mele' kavramı da "kavmin ileri gelenleri ile o toplumdaki karar sahipleri, karar kılıcıları ile önderleri" anlamına gelmektedir.³⁰

Kur'ân'da, Hz. Nûh dönemi anlatılırken şehir ifade eden kelimelerden diyâr, karye, medine, mısır ve beled'in hiç biri kullanılmaz. Zira o dönemde herhangi bir yerleşim yeri tam anlamıyla teşekkül etmemiştir. Ancak insanlar çoğalmış, toplumlar oluşmuş hatta toplum içerisinde sosyal tabakalar da meydana gelmiştir. Bu mele' kavramından rahatlıkla anlaşılacaktır. Hz. Nûh döneminde her ne kadar tarım ve hayvancılık yapılmakta ise de şehirler teşekkül etmemiştir.

İnsanlık tarihinin ilk dönem peygamberlerinden olan Hz. Nûh, yüzyıllarca kavmini hak ve hakikate çağırması, sonra kavminin iman etmeyeceğini anlayınca onlara beddua etmiştir. Duası kabul olduktan sonra Yüce Allah, ona gemi yapmasını emreder.³¹ Onun gemi yapması,

²⁷ Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, 33.

²⁸ Rittersberger-Tılıç, vd. *Kent Sosyolojisi*, 33.

²⁹ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, b.y.) 416.

³⁰ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fi ġaribi'l-Kur'ân*, 473.

³¹ Hûd 11/37.

ağaçların kesilmesi, işlenmesi anlamına geldiği için o dönemde bazı meslekler ile bazı uzmanlık alanlarının şekillenmeye başladığına işaret eder. Zira meslekler ve uzmanlaşma özellikle kentin ve kentlinin bir özelliğidir. Bu sebeple İbn Kuteybe (ö. 276/889) o dönemde uzmanlaşmanın olduğunu, oluşmaya başladığını ispat sadedinde Hz. Nûh'un marangozluk yaptığını söyler.³²

Tarihçi ve tefsirciler de onun marangoz olduğuna işaret eder.³³ Ancak marangoz olmak gemi ustası olmak anlamına gelmemelidir. Tarihin ilk dönemlerinde şehirleşme ve uzmanlaşmanın, hesabın, kitabın ve bilimsel gelişmelerin tam olarak gelişmediği bir dönemde gemi yapmak çok zor bir iştir. Bu yüzden gemi ilahi bir projeye yapılmıştır.³⁴

Kur'an'a bakıldığında Hz. Nûh döneminde, tarım ve hayvancılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kıssalara bakıldığında onun döneminde şehirleşme ile ilgili herhangi bir kavrama rastlanmamaktadır. Şehirleşmenin olmadığı bir dönemde ilk gemi onun tarafından yapılmıştır. Geminin ilk defa Hz. Nûh tarafından yapıldığı bir ayette şöyle bildirilmiştir: وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا "Bizim gözetimimiz altında ve vahyimiz doğrultusunda, gemiyi yap ve o zalimler lehinde Ben'den hiçbir istekte bulunma. Çünkü onlar suda boğulacaklardır".³⁵ Yapılan bu gemi basit bir gemi olmayıp körükle çalışan bir gemidir. İsrailiyattan istifade eden Müfessirlere göre Hz. Nûh ve kavmi Arap Yarımadası'nda yaşamaktadır. Onun yaşadığı yerin Mezopotamya olduğu daha olasıdır.³⁶ Sonra insanoğlu buradan Akdeniz civarına yayılmıştır. Bu sebeple İbn Esîr, Âlûsî ve Dineverî Hz. Nûh'tan sonra beşeriyetin Kûfe topraklarından başlayarak, çoğalarak ve genişleyerek dünyanın diğer kıta ve bölgelerine yayıldığını söyler.³⁷ Bilimsel bulgu ve belgeler de dünyanın ilk yerleşim yerlerinin Orta Doğu ve Akdeniz çevresinde kurulduğuna işaret eder.³⁸

Kentleşmede, ilim ve teknolojiye Nûh kavminden sonra Hûd kavmi önemli bir yere sahiptir. Kur'anî ifadelerden anlaşıldığına göre kentleşme tarihte ilk defa Hûd kavmiyle başlamıştır diyebiliriz.

2.2. Hz. Hûd, Âd Kavmi, Ziraat, Binalar ve İrem

Kur'an'da Hz. Nûh ve kavminden sonra Hz. Hûd ile kavmi Âd zikredilir. Ayetler dikkatlice incelendiğinde küfür ve inkar noktasında Nûh kavmiyle Âd kavmi arasında kültürel benzerlik görülse de Âd kavmi kentleşme, ilim ve teknolojiye ilerleme kaydetmiş bir toplumdur.³⁹ Kur'an'a göre Âd kavmi insanlık tarihinin ilk dönemlerinde yaşamış bir topluluktur.

Âd kavmi döneminde yerleşik hayata geçilmiştir. Hûd kavmi kıssalarında da köy, şehir kavramı gibi yerleşim yerini ifade eden herhangi bir kavram kullanılmaz. Ancak ilim ve teknoloji alanlarında ilerleme olduğu, kültürlerin oluştuğu ve uygarlığın ilerlediğine dair pek

³² İbn Kuteybe, Ebu Muhammed, *Maarif*, Thk. Servet Ukkâse (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1401/1970), 19-24.

³³ Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Tarihü't-taberî: tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrût: Dâru Süveydan, 1388/1967), 1: 180-181.

³⁴ Taberî, *Tarih*, 1: 92; Salebî, Ebu İshak, *Arâisü'l-mecâlis* (Mısır: el-Matbaatü'l-Behiyye), 1372/1951, 58; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2: 268; Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999), 17: 345; İbnü'l-Esîr, İzzeddin, *el-Kâmil fi't-tarih* (Beyrût: Dâru sadr-Dâru Beyrût, 1387/1965), 1: 69; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 2: 57; Kurtubî, Ebu Abdullah, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an* (Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1385/1964), 9: 31

³⁵ Hûd 11/37.

³⁶ Kitâb-ı Mukaddes 5-9.

³⁷ İbnü'l-Esîr, *Kâmil*, 10: 38; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1387/1966), 3:

23; Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin, *Rûhu'l-meânî* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997), 29: 116; Dineverî, Ebu

Hanife, *el-Ahbâru't-tivel*, nşr. Abdülmünim Amir (Kahire: Mektebetü'l-Müsennâ, 1377/1960), 1.

³⁸ Childe, *Kendini Yaratan İnsan*, 146.

³⁹ Celal Kırcı, "Âd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 333, 334.

402 | Ferruh Kahraman. Kentlerin Doğuşu: Kur'ân'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen...

çok ifade vardır. Zira kıssalar incelendiğinde Hûd kavmi, ihtişamlı binalarıyla, yüksek kulele-riyle, ileri seviyede tarımın yapıldığı bağ ve bahçeleriyle öne çıkar.

Âd kavmi, ziraat ve hayvancılık yapmaktadır. Onlar tahıl, sebze ve meyve yetiştir-mekte, hayvan besiliği de yapmaktadır. Onların bu özelliği ayetlerde şöyle açıklanır: *وَاتَّقُوا الَّذِي* *“ Size bilip sahip olduğunuz bu nimetlerin hepsini veren, size beslediğiniz evcil hayvanlar ve evlatlar bahşeden, bahçeler ve akarsular lütfeden, O Rab- binize karşı takvalı olun!”*.⁴⁰ Âd kavminin tarım ve hayvancılık konusunda ileri olduğu, Hz. Hûd'un onları imana davet ederken kullanmış olduğu üslubundan anlaşılmaktadır. Bir başka ayette O, kavmini tövbeye davet ederken üretimde bolluğun sembolü olan yağmuru da öne çıkarmıştır. *وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَىٰ قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ* *“ Ey kavmim! Rabbinize karşı istiğfar yapın, sonra da tövbe edin ki size gökten çokça yağmur yağ- dursın, gücünüze güç katsın; mücrimler olarak O'dan yüz çevirmeyin”*.⁴¹ Örneğin Beydâvî, Râzî ve Hâzin gibi müfessirler de “yağmur” ifadesinden onların çiftçilik yaptıkları sonucuna var- mışlardır.⁴² Zira çiftçilik bir yere yerleşme, toprağı tımar etmeyi, ekmeyi, biçmeyi, ilim ve tek- noloji alanında da ileri olmayı simgeler.

İnsanlık tarihine bakıldığında Âd kavmi, ilk çağlarda yaşamıştır. Ancak şehirleşme ko- nusunda gelişmiş bir toplumdur. Müfessirler, surlu şehirlerin, kale ve hisarların tarihte ilk defa Âd kavmi tarafından yapıldığını belirtirler. Onlar korunma amaçlı sur ve kalelerin yanı sıra, yerleşim yerleri, eğlence amaçlı binalar ve merkezler de inşa etmişlerdir.⁴³ Âd kavmi, kentleşme konusunda ileri bir toplumdur. Kentleşmenin özelliklerinden olan uzmanlaşma ve mesleki farklılıklar Âd kavminde açık bir şekilde görülür. Onlar özellikle mimarlık ve mühen- dislik alanında ileri bir kavimdir. Diğer yandan da onlar sadece barınma amaçlı değil eğlence amaçlı da binalar yapmışlardır. Onların bu özelliği bir ayette şöyle ifade edilir: *أَتَيْتُونَا بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ* *“Eğlence yapmak için, siz her yüksek yere koca bir bina kurup, boş şeyle mi uğraşırsı- nız?”*.⁴⁴ Onlar, ileri bir mühendislikle güzel binalar yapmakta hatta bunun için zemin etüdünü de göz önünde bulundurarak binalarını hem zemin sağlamlığı hem de manzara açısından yük- sek tepelere veya yamaçlara yapmışlardır.

Âd kavmi Şeddad b. Âd liderliğinde çok güçlü bir devlet haline gelmiştir.⁴⁵ Tefsirlerde tarihte ilk defa devlet teşkilatını da Âd kavminin kurduğu belirtilir. Onların bu gücü, düzenli devlet teşkilatından kaynaklanmaktadır. Müfessirlerden Beydâvî, Âd kavminin fiziken çok kuvvetli olduğunu belirtir. O dönemde işlerin neredeyse tamamı beden gücüne dayandığı için güç çok önemlidir. Onlar bu güçlerini savaşta da kullanmışlar ve geniş bir coğrafya üzerinde hâkimiyet kurmuşlardır.⁴⁶ Kentleşme ve sanat birbiriyle çok yakından alakalıdır. Zira uygar- lıkta ileri bir toplum sanatta da ilerleme kaydeder.

Âd kavmi, evlerini, eşyalarını ve temel gereksinimlerini ihtiyaç olmanın yanında sa- natsal bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Onlar ilim alanında olduğu gibi sanat alanında da ilerleme kaydetmişlerdir. Onların bu özelliği bir ayette şöyle bildirilir: *وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلْنَا خُلَفَاءَ مِنْ بَنِيكُمْ* *“Allah'ın sizi Nûh'un kavmi yerine geçirdiğini ve fizikçe de onlardan daha üstün kıldığını hatırlayın, mutlu olabilmek için Allah'ın nimetlerini anın” dedi!”*.⁴⁷ Ayetten anlaşıldığına göre onlar, Hz. Nûh'tan sonra onlara mirasçı olmuşlar,

⁴⁰ eş-Şuarâ 26/132-134.

⁴¹ Hûd 11/52.

⁴² Beydâvî, Nasiruddin, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 3: 138; 5: 249;

Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 18: 363; Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl*, Thk. Muhammed Ali Şahin (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 2: 489.

⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1413/1993), 3: 330; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19: 164; İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunis Dâru't-Tunisiyye, 1404/1984), 19: 165-168.

⁴⁴ eş-Şuarâ 26/128.

⁴⁵ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3: 19.

⁴⁶ Beydâvî, *Envâru't-tenzîl*, 3: 19.

⁴⁷ el-A'râf 7/69.

fiziken ve mahareten onlardan daha güçlü olarak kültürel alanda gelişme göstermişlerdir. Zira *وَزَادَكُمْ فِي الْخَلْقِ بَسْطَةً* "sizi işlerinizde güçlü kuvvetli, gösterişli kıld"48 ibaresi "fiziki" olarak açıklansa da49 "ilim ve teknoloji" anlamına da gelmelidir.

Âd kavmi, sanatlarını belli yerlerde ve belli özelliklerle icra etmektedir. *وَتَتَجَدُّونَ مَصَانِعَ* "Sizler, sanat eserleri yada sanatsal eserler yapıyorsunuz".50 Âyette özellikle sanat menşeli bir kelime olan *مَصَانِعَ/masâni'* kullanılmıştır. *مَصَانِعَ/masâni'* hem ism-i meful masnû'nun çoğulu; hem de ism-i alet sığası misne'in çoğuludur. İsm-i alet sığasına göre, "siz sanat eserleri yapıyorsunuz" anlamına gelir. Bu sebeple müfessirlerden Katâde, *مَصَانِعَ/masâni'*yı "su kuyuları, sarnıçları"; Mücâhid ise "muhkem kaleler" olarak açıklamıştır.51 Böylece onlar temel ihtiyaçlarını ve hatıralarını sanatla ölümsüzleştirmek istemişlerdir.52

Âd kavmi, başlangıçta tek ilaha inanan muvahhid bir toplumdur. Sonradan hak yoldan uzaklaşarak âsî olmuşlardır. Kalıntıları günümüze kadar ulaşan Yemen'deki İrem adlı şehir, güzel evleri, çarşıları, saray ve kaleleriyle onlar tarafından yapılmıştır.53 Coğrafi olarak ise onlar İrem şehrinin havalesine de hâkimdir ki başta eğlence olmak üzere köylere, kasabalara ve kendileri için uygun gördükleri çevre bölgelere değişik amaçlı binalar yapmışlardır.54 *أَتَبْنُونَ* "Eğlenmek için, sizler her tepeye muhteşem binalar kurup, abes şeyle mi uğraşırsınız?"55 Âyetten anlaşıldığına göre onlar, varlık ve bolluğun bir getirisi olarak eğlenmek için özel yerler inşa etmişlerdir.56 Özellikle âyette geçen *تَعْبُونَ/ta'besûn ifadesi Âd kavminin eğlenceye düşkün olduğunu belirtir. Eğlence, maddi anlamda iyi olmayı, kültürel olarak gelişmeyi ve insanlar için boş zamanın olduğunu çağrıştıran bir kavramdır.*

Âd kavmi, İrem şehrini kurmuş, sanat eserleri, yüksek binalar, saraylar, su kuyuları, kaleler ve eğlence merkezleri inşa etmişlerdir. Ancak Kur'an'da, kıssanın anlatıldığı hiçbir yerde medine ve müradiflerine rastlanmaz. Bu sebeple, bize göre tarihte ilk defa Âd kavmiyle beraber kentleşme ve imar faaliyetleri başlamış fakat tam anlamıyla şehirleşme ve devletleşme aşamasına geçilmemiştir. Âd kavminden sonra ve bir yönüyle onların devamı niteliğindeki Semûd kavmi kıssalarında hem dâr/diyâr hem de bizzat medine kelimeleri geçer. Dolayısıyla Âd kavmiyle başlayan kentleşme ve devletleşme, tekâmülünü Semûd kavmiyle tamamlamıştır denilebilir.

2.3. Hz. Salih, Semûd Kavmi, Dâr/Diyâr ve Medine

Âd kavmi içerisinde helak olmayanlar, çoğalarak sonradan Semûd kavmini meydana getirmişlerdir.57 Semûd kavmi Arapların öz atalarıdır ki bu sebeple arabü'l-arîbe/saf Arap olarak adlandırılır.58 Eski Arap şiiirlerinde ve eski Yunan/Rum metinlerinde Semûd halkından bahsedilmesi, onların meşhur bir kavim olduğunu gösterir. Semûd kavmi, kuzeybatı Arabistan'da yaşamış, Hicr şehrini kurmuşlardır.59 Devlet yapılaşmasının görüldüğü Semûd kavminin başkenti, Hicr'dir. Salih'in şehri anlamında Medayin Sâlih olarak da isimlendirilir. Hicr,

48 el-A'râf 7/69.

49 Taberî, *Câmiü'l-beyân*, 5: 523.

50 eş-Şuarâ 26/129.

51 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19: 164.

52 Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 19: 165.

53 bk. el-Fecr 89/6-8.

54 İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, 19: 165-168.

55 eş-Şuarâ 26/128.

56 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3: 436; 6: 152; Hayreddin Karaman, vd. *Kur'an Yolu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 4: 163.

57 Salebî, *Arâis*, 66.

58 Celal Kırca, "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 46: 500.

59 Taberî, *Tarih*, 1: 116; Salebî, *Arâis*, 66; İbn Esîr, İzzeddin, el-*Kâmil fi't-tarih* (Beyrût: Dâru Sadr, 1386/1965), 1: 89.

404 | Ferruh Kahraman. Kentlerin Doğuşu: Kur'an'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen...

Mekke-Şam ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s) ve sahabenin de yolu buraya düşmüştür. Orada biraz oyalanan sahabeye Hz. Peygamber (s.a.s): “Burası Allah'ın gazabı ile yok edilmiş bir kavmin memleketidir. Siz buradan öğrenerek geçin. Zira burası huzur yeri değil, kederlenecek bir mekândır” demiştir.⁶⁰

Semûd kavmi, kentleşme, mimarlık ve sanatta özellikle süsleme sanatında gelişme sağlamıştır. Onların büyük kaya kütlelerini oyarak oluşturdukları evleri ve bu evlerden müteşekkil şehirleri meşhurdur; ve bunlar günümüze kadar varlıklarını muhafaza etmiştir.⁶¹ Her ne kadar bilimsel çalışmalar somut tarihi bilgiler çok kısıtlı olsa da Kur'an'da geçen bilgiler ve Hicr harabelerinden onlar hakkında bilgi edinmek mümkündür.⁶² Kur'anî ifadelerle bakıldığında Semûd kavmi, ataları Âd toplumundan daha ileri bir medeniyete sahiptir. Hicr kenti, ilk dönem Arapların teşekkül ettirdikleri büyük bir uygarlıktır. Dünyanın en meşhur medeniyetlerinden olan Yunan, Anadolu, Doğu ve eski kadim Amerika uygarlıkları kadar öneme sahiptir.

Semûd halkı, dönem olarak ilk çağlara tekabül etse de ziraat büyük ilerleme kaydetmiştir. İnsanlık iki milyon yıl önce zuhur etmişse bunlar tarihin ilk dönemlerinde yaşam sürmüş olmalıdır ancak pozitif bilimin iddia ettiği avcı-toplayıcı dönemi onlar yaşamamışlardır. Onlar tarihin ilk dönemlerinden beri tarım yapmaktadır. Yüce Allah onların ziraatla uğraştıklarını Hz. Sâlih'in cümleleriyle şöyle belirtir: *وَزُرُوعٍ وَنَخْلٍ طَلْعُهَا*

هَضْبِيمٍ فِي جَنَاتٍ وَعُيُونٍ “Bahçelerde, akarsular başında, ekinler, dalları tamamen meyve vermiş hurma bahçeleri içinde sonsuz kalacağınızı mı zannediyorsunuz?”.⁶³ Ziraat yerleşik hayatın en önemli göstergesi ve simgesidir; ayrıca bir şeyler ekip biçmek, bazı maharetleri, alet ve edevatların icadını da beraberinde getiren teknolojiye sahip olmak demektir.

Semûd kavmi, bilimsel alanda çok ileri bir kavimdir. Bunların bu özellikleri sadece şehirlerinde değil tarım alanında da görülür. Örneğin onlar, oymacılık alanındaki becerilerini sulama amaçlı barajlarında da uygulamışlardır. Onların mimari becerileri, baraj, köprü ve benzeri yapılarda görülmektedir. Onlar sahip oldukları bölgelerde set ve su kanalları da yapmışlardır. Hatta bu baraj ve su kanalları günümüz tekniklerine yakın özellikler taşımaktadır. “Arim veya İrem” sulama seddi,⁶⁴ ilk dönemlerin en önemli sulama sistemidir. Günümüze kadar gelmiş olan bu barajda sular biriktirilir. Sonra arka arkaya yapılmış havuzlara kademeli olarak aktarılarak tazyik ve israfı önlenerek kademe kademe arazilere su verilir.⁶⁵

Semûd kavmi, Hûd kavminden sonra onlardan tevarüs ettikleri sanatı, ilmi ve teknolojiyi daha da ileri götürmüşlerdir. Onlar özellikle kayalardan oyarak oluşturdukları şehirleriyle meşhurdur. Onların bu özellikleri ayetlerde şöyle ifade edilir: *وَتَنْجُوتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَارِهِينَ* “Dağlarda usta bir şekilde evler oyuyorsunuz? Artık Allah'a karşı takva olun, bana itaat edin”.⁶⁶ Hz. Sâlih halkını takva ve itaate davet ederken onları, özellikleri olan inşaat ve sanat konusundaki yeteneklerine vurgu yapmıştır. Onların yontma ve oymacılık konusundaki becerileri “*oyuyorsunuz*” kelimesiyle; bu işi de en güzel şekilde icra etmeleri de “*tecrübeli olarak*” kavramıyla açıklanmıştır. Ayette oyma ve tecrübe kelimelerinin birlikte zikredilmesi onların bu konuyu belli bir mühendislik ve mimarlık bilgisiyile yapmalarını gösterir. Gerçekten de Hicr harabeleri ziyaret edildiğinde, onların bu maharetleri çok açık bir şekilde görülür. Onlar, başta evler olmak üzere çarşı, dükkân ve kalelerini belli planla yapmışlardır. Hatta bu binalar ihtiyaçtan öte sırf sanat amaçlı yapılmış da denilebilir. *وَأَنْذَرُوا إِذْ جَعَلْتُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأْتُمْ فِي الْأَرْضِ تَنْجُوتُونَ مِنْ سُهُولِهَا فُصُوزًا وَتَنْجُوتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ*

⁶⁰ Buhârî, Ebû Abdillâh “Tefsîr” 190. *Sahîhu'l-Buhârî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts) Ayrıca bk. Buhârî, “Enbiyâ” 17; Müslim, Ebu'l-Huseyn, “Zühd” 40. *Sahîhu'l-Müslim* (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts).

⁶¹ Kırca, “Semûd”, 36: 500.

⁶² bk. Taberî, *Tarih*, 1: 116; Salebî, *Arâis*, 66; İbn Esîr, *Kâmil*, 1: 89.

⁶³ eş-Şuarâ 26/147, 148.

⁶⁴ el-Fecr 89/7.

⁶⁵ bk. Hâzin, *Lübâbü'te'vîl*, 4: 424, 425.

⁶⁶ eş-Şuarâ 26/128.

مُفْسِدِينَ "Bir de tefekkür edin ki Allah sizi Âd kavmine halefler yaptı ve dünya da size geniş olanaklar lütfetti. Ovalarda saraylar inşa edip, dağlarını da oyarak evler yapıyorsunuz. Allah'ın nimetlerini anın da, yeryüzünde fesat çıkararak bozgunculuk yapmayın".⁶⁷ Semûd kavmi, ovaları, düzlükleri saray ve kale için; dağlık bölgeleri de meskûn mahaller için seçmişlerdir.⁶⁸ Harabelere bakıldığında onların yüksek dağları ve kayalıkları ustaca ve belli bir plan ve proje çerçevesinde yonttukları görülür. Çağdaş bilime göre de dağlar yerleşim yerleri için en uygun mahallerdir.

Mucizeler, dönemin ilim ve teknolojisiyle paralellik gösterir. Allah, kayadan çıkarttığı bir dişi deveye ruh vererek, hem onların kayalardan yaptıkları mükemmel sanatlarına meydan okumuş hem de her şeye can verenin sadece kendisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Sâlih peygambere de kayadan çıkartılan bir devenin mucize olarak verilmesi, Semûd halkının devcilikle uğraştığına işaret eder.⁶⁹ Zira onlar, ilk çağlarda yaşamalarına rağmen avcı-toplayıcı değil hayvancı, ziraatçı ve uzmanlaşmaya dayanan mesleklerle geçimlerini sağlamaktadır.

Kur'ân'da peygamber kıssalarına tarihsel süreç olarak bakıldığında dâr/diyâr kelimesinin ilk defa Semûd kavminin evleri ve yerleşim yerleri için kullanıldığı görülür.⁷⁰ Yine başka bir ayette bu yerleşim yeri için medine kavramı kullanılmıştır.⁷¹ Semûd kavmi deveyi kesince Salih peygamber onlar için "yurdunuzda üç gün daha yaşayın derken "ev, vatan" kelimesini kullanmıştır.⁷² Onların helak sonrası sahnesi yine diyâr kelimesiyle ifade edilmiştir.⁷³ Diyâr kelimesi, Şuayb peygamberin kavmi için de kullanılır ki, Medyen de Hicr gibi mimarisi ve çevresindeki doğal güzellikleriyle meşhurdur.⁷⁴

Semûd kıssasında medine kelimesi kullanılmıştır ki, medine; kale ya da şehrin etrafını kuşatan ve çevreleyen sur sistemlerini, çarşuyu, kanun, bürokrasi ve adalet sistemlerini, kente aidiyet duygusunu, esnaflardan siyasi otoritelere, tüccarlardan askerlere memurlardan din adamlarına kadar herkesin ortak bir duygusunun olduğu mekânlardır.⁷⁵ Bu anlamda Semûd halkının şehirleşme ve devletleşme özelliği gösterdiği görülmektedir.

3. Kur'ân'da Kent Anlamına Gelen Başlıca Kelimeler

Kur'ân'da kent kavramına yakın anlamda karye, medine, beled, diyâr ve mısır sözcükleri kullanılır. Ayetlere bakıldığında ilk insandan itibaren yerleşik hayat bir şekilde başlamış, ancak korunaklı ve sanata dayalı ilk yerleşim yerleri Âd kavmi döneminde olmuştur. Ahd-i Atik'te Kabil'in oğlu Hanok yerleşik hayatı tercih edip ilk şehri kuran isim olarak karşımıza çıkarken; onun neslinden gelen Yabal da, hayvancılığı tercih edip göçebe ortaya çıkaran isimdir.⁷⁶

3.1. Diyâr

D-v-r sülasi kökünden gelen diyâr kavramı, dâr kelimesinin çoğuludur. Ev anlamına gelen "dâr" kelimesinin sözlük anlamı "kuşatmak, çevirmek, etrafını sarmak"tır. Diyâr aynı zamanda yerleşim yeri, yurt ve bölge anlamlarına gelmektedir.⁷⁷ Zira diyâr, bir toplumun sahip olduğu coğrafi sınırlara, bağlara, bahçelere ve meralara işaret eder. Yerleşim yeri, yurt ve vatan anlamından kinaye dünya ve ahirete de dâr denilmiştir. Aynı kökten türeyen "deyyâr" da bir yerde yerleşen kimseyi ifade eder.

⁶⁷ el-A'râf 7/74; Benzer ifade için bk. el-Hicr 15/82; el-Fecr 89/9.

⁶⁸ İbn Batûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*; Nşr. Ali Muntasır Kattanî (Beyrût: 1405/1985), 1: 130.

⁶⁹ Hûd 11/64; eş-Şuarâ 26/155.

⁷⁰ el-A'râf 7/78.

⁷¹ en-Neml 27/48. bk. el-A'râf 7/74; en-Neml 27/52.

⁷² Hûd 11/65.

⁷³ Hûd 11/67.

⁷⁴ Hûd 11/94, 95.

⁷⁵ Weber, *Şehir*; 91.

⁷⁶ Tekvin, 4/17-20.

⁷⁷ Ragıb el-isfehânî, *Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân* (Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, b.y.) 174.

Kur'ân'da peygamber kıssalarına kronolojik olarak bakıldığında dâr/diyâr kelimesi, ilk defa Semûd kavminin⁷⁸ sonra da Şuayb peygamberin kavminin yerleşim yerleri için kullanılmıştır. Zira Medyen ve Hicr mimarisi ve kent planıyla öne çıkmış yerleşim yerleridir.⁷⁹ Başka bir ayette Hicr yerleşim yeri için medine kavramı kullanılarak diyâr kelimesiyle medine'nin eş anlamlı olduğu belirtilmiştir.⁸⁰ Ancak diyâr kelimesi medine sözcüğünden daha geniş anlama sahiptir. Ev anlamıyla diyâr, Semûd kavminde olduğu gibi onların iftihar kaynaklarına vurgu yapmakta ve helak sonrası evlerinin içindeki ibretlik hallerine işaret etmektedir.⁸¹ Coğrafi anlam olarak ise diyâr, şehir merkeziyle beraber etrafındaki badiyeleri de içeren medine, sadece şehrin merkezine, meskûn olan yere, iş hayatının ve toplumsal yaşamın merkezine işaret etmektedir.⁸² Bu anlamıyla diyâr; karye, medine, mısır ve beledin üzerinde kurulduğu toprak parçasının veya bir bölgenin genel adı olmaktadır. Diyârın evler anlamından mütevellit meskûn yerleşim yerlerini de ifade etmesi mekâna; dolayısıyla coğrafi alana işaret etmektedir.

3.2. Karye

Karye, k-r-y kökünden türemiş olup sözlükte, “insanların bir yere toplanması, suyun havuzda birikmesi, su kabı, yiyecek biriktirmek gibi” anlamlara gelir.⁸³ Çoğulu kurâ olan karye, köy, kasaba, ilçe, il, büyük şehir, şehir devleti, devlet ve memleket anlamlarına gelir.⁸⁴ Karye büyük şehir anlamına gelen mısru'l-câmi olarak da isimlendirilmiştir. Karye kelimesinin genel anlamına bakıldığında, “suyun birikmesi, yolcuların konaklaması, ağırlanması, insanların bir yere yerleşerek topluluk oluşturması” anlamına gelir.⁸⁵ Kur'ân'da da karye, sözlük anlamına bağlı olarak başta köy olmak üzere, büyüklü küçüklü tüm yerleşim yerleri için; zaman açısından ise geçmiş ve nüzul dönemi yerleşim yerleri için kullanılır. Kur'ân'da karye kelimesi yaklaşık altmış yerde isim olarak kullanılmış olup, bunun 19'u tekil, 38'u çoğul formundadır. Örfî Arapçada “karye” köy anlamında, “medine” de şehir anlamında kullanılır. Karye, diyâr gibi daha geniş coğrafi sınırlara, medine sadece kent merkezine işaret eder. Bu sebeple küçük bir devlet olan Mekke, *Ümmü'l-Kurâ/Şehirlerin Anası* olarak adlandırılmıştır.⁸⁶ Zamanla şehir merkezini medine temsil ederken karye de anlam daralmasına uğrayarak kırsal temsil eder olmuştur. Evlerin, binaların çoğulu olan diyâr bir yerleşim yerinin fiziki yapısına, coğrafyasına işaret ederken, topluluk ve toplanma kökünden türeyen karye, bir yerdeki meskûn halka işaret eder.

İlk insandan bu yana tüm yerleşim yerlerini ifade etmek için kullanılan karye kavramında pek çok hikmetler vardır. Ebussuud (ö. 982/1574), karye-medine farkını anlatırken, karyenin daha çok kırsala ve yaban hayata işaret ettiğini, medinenin ise iyi huylu medeni insanlara işaret ettiğini söyler.⁸⁷ Âlûsî (ö. 1270/1874), Kehf suresinde yer alan وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلَامَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِي الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا ayetini⁸⁸ delil olarak göstererek; yetimlere yardım etmenin medine kavramıyla, merhametsizlik ve ikramsızlığın ise karye kavramıyla ifade edildiğini belirtir.⁸⁹

⁷⁸ el-A'râf 7/78.

⁷⁹ Hûd 11/94, 95.

⁸⁰ en-Neml 27/48. bk. el-A'râf 7/74; en-Neml 27/52.

⁸¹ el-A'râf 7/78.

⁸² bk. Hûd 11/65.

⁸³ Ragıb el-isfehânî, *Müfredât fî ġarîbi'l-Kur'ân*, 402, 403.

⁸⁴ Necla Yılmaz, *Kur'ân'da Karye Kavramı* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 22.

⁸⁵ Zebîdî, el-Huseynî Ebulfeyz, *Tâcu'l-arûs* (B.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 36: 156.

⁸⁶ eş-Şûrâ 42/7.

⁸⁷ Ebussuud Efendi, *İrşâdü aklî's-selim* (Beyrût: Dâru l-hyâi't-Türâsî'l-'Arabî, ts), 5: 238.

⁸⁸ el-Kehf, 18/82.

⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-beyân*, 16: 4.

Karye kavramı genel olarak yerleşim yeri demektir. Yerleşim yeri kavramı çok görecelidir, izafidir. Yerleşim yerleri zamana göre göreceli olduğu gibi mekâna göre de görecelidir.⁹⁰ Eskiden köy ve benzeri yerleşim yerlerine şehir ya da ülke denildiği halde günümüzde dünya nüfusunun artmasından dolayı daha büyük yerleşim yerlerine şehir ya da ülke denilmektedir. Diğer yandan köy ve şehir kavramlarının anlamı ülkeden ülkeye hatta bir ülke içerisindeki bölgelere göre de değişmektedir.

Karye kelimesi keyfiyet ve mahiyet açısından da şehirden farklıdır. Bir yerde tarım ve hayvancılık daha önemli ise orasının köy olabilme ihtimali yüksektir. Karye kırsal yaşamın egemen olduğu yerleşim yerleridir. Önce karye vardır ve bir yere aidiyetten ziyade akrabalık ilişkilerinin hâkim olduğu mekânlardır. Şehirde ise akrabalık ilişkilerinden ziyade aidiyet ve uzmanlık ilişkileri egemendir.

Kur'ân'da bazı şehirlerden köy diye bahsedilir. İlk önce kültürel olarak şehrin köye benzer yapılaşması ve toplumsal ilişkilerinin olduğu semt ve mahalleri vardır. Diğer yandan da bütün şehirler köyden gelişmiştir. Dolayısıyla her kentin ilk kurulduğu yer köydür. Karye derken şehrin ilk kurulduğu yere de işaret edilir. Önce köy vardı ve kentler bu köylerin büyümesi sonucu oluşmuştur.

Karye kelimesinin anlamlarını özetlemek gerekirse;

Karye köy, şehir ve ülke demektir. Karye, Araplara, Arapların atalarına ve diğer Sâmî topluluklarına ait yerleşim yeridir, ülkedir. Bu sebeple Mısır'a hiçbir zaman karye denilmemiştir. Beled ise tüm ırkların yerleşim yerinin ve siyasi oluşumunun genel adıdır. Diyâr ise karye, medine ve mısır olmak üzere evlerin veya tüm yerleşim yerlerinin bulunduğu coğrafi alanın adıdır.

Karye şehre göre daha geniş alanı kapsar. Şehir merkezi medine iken o şehrin merkezi başta olmak üzere köyleri, dağları ve ovalarıyla birlikte toplamı karyedir. Karye eski Yunan'daki polislere ya da günümüzdeki büyük şehir veya vilayet sınırlarına benzer. Bu sebeple karye mısru'l-câmi olarak da isimlendirilmiştir. Örneğin İzmir/Konak hem bir merkez ilçedir hem de bir ildir. Merkez anlamında İzmir, medine; il anlamında ise karyedir. Hatta Yasin suresinde bir görüşe göre Hatay için hem karye hem de medine tabiri kullanılır Dolayısıyla günümüzdeki kullanımla birebir örtüşmekte Hatay=Karye, Antakya=Medine'dir.

Karye kırsalı da kuşattığı için mekânîk dayanışmanın, birincil ilişkilerin hâkim olduğu ve kabile düzeninin egemen olduğu yere işaret eder. Nüzul döneminde Mekke ve Taife karye denilmesinin sebeplerinden birisi, burada asabiyet ve kabileciliğin ön planda olmasıdır. Mekke akraba kabilelerden oluştuğu için karyedir. Medine ise kozmopolit bir yerleşim yeridir ki ikincil ilişkilerin hâkim olduğu organik dayanışmanın geliştiği mekândır.⁹¹ İslamiyet'ten önce de değişik din ve ırktan insanları bünyesinde bulunduran Medine, hiçbir zaman karye olarak nitelendirilmemiştir. Karye, şehir anlamına gelse de bir şehrin çevresine ve çöküntü alanlarına da işaret eder. Bu çöküntü alanları maddi olabileceği gibi manevi de olabilir. Zira mekânın kötü olmasında, insan kaynakları en önemli etkindir.

Karye-medine tasrifinin kullanıldığı ayetlerde, karye genel anlamda bir yerleşim yeridir ve daha sonra gelen medine kelimesi anlamı takyit etmiştir, oranın yerleşim yerleri arasında şehir olduğunu belirtmiştir.⁹² Karye bir şehrin ilk kurulduğu yere denir ki şehir oranın

⁹⁰ Orhan Atalay, "Kur'ân'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Aralık, 2001), 16, 224; Ahmet Sait Sıcak, "Kur'ân'da Tasrîf Olgusu ve Kur'ân Kıssalarında Karye/Medine Kelimelerinin Tasrîfi", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* (Ağustos 2019): 11/2, 753.

⁹¹ İbrahim b. Ömer Bikâi, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.), 16: 109; Hatîb eş-Şirbinî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Kahire: Matbaatü Büllâğ, 1285/1868), 3: 344.

⁹² Âlûsî, *Rûhu'l-beyân*, 16: 18; M. Hüseyin Tabatabaî, *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrût: Müessesetü'l-'Alemlî li'l-Matbuât, 1417/1997), 17: 76.

408 | Ferruh Kahraman. Kentlerin Doğuşu: Kur'an'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen...

gelişmesi sonucu oluşmuştur. Şehrin en merkezine karye denilmekle şehrin ilk defa orada veya oradaki halk tarafından kurulduğuna işaret eder.

Karye daha çok bir şehrin beşeri yönüne işaret ederken medine, yerleşim yerinin mekânına, fiziki özelliklerine işaret eder. İman, ölüm, kıyamet gibi insana ait özelliklerin zikredildiği yerlerde karye, bir mekândaki hareketler olan *gelme, gitme, çıkma, girme, imar, bina, duvar* gibi kelimelerin geçtiği yerlerde ise medine kullanılmıştır. Karye, akraba olan, birincil ilişkilerin hâkim olduğu insanlarıyla beraber bir yerleşim yeridir. Nüfusu ve yüz ölçümü önemli değildir. En basitinden bir köy de olabilir çok iyi yapıya sahip bir ülke de olabilir.

3.3. Medine

Medine kelimesinin kökü hakkında ihtilaf vardır. Bir görüşe göre medine, d-y-n kökünden türemiş olup, çoğulu medâin'dir. Elmalılı, medinenin deyn kökünden türediğini savunmaktadır. Ona göre, "deyn, dîn, mülk, itaat, ceza ve siyaset" anlamlarına gelmektedir.⁹³ Dolayısıyla medine, toplumsal hayatın bir sonucu olarak belli bir düzeni ve nizâmı gerektirdiği için mülk, itaat, inzibat ve idare merkezleridir. Bir başka görüşe göre de, medine kelimesi, m-d-n kökünden türemiştir. Çoğulu müdün veya medâin olarak gelir. Anlamı, "bir yere yerleşmektir".⁹⁴ Karâfi ise (684/1285) medine kelimesinin itaat anlamına gelen "idâne"den türediğini belirtir.⁹⁵ Zira şehirde itaat etmek vardır. Yine aynı kökten türeyen *temdin* kelimesi de kentleşmeye tekabül eder.⁹⁶

Medine, Kur'an'da 14 yerde müfred, 3 yerde ise çoğul formunda kullanılmıştır. Aynı kökten türeyen Hz. Şuayb'in şehri Medyen, Kur'an'da 10 defa tekrar edilir. Medyen şehir anlamına gelse de daha çok Eyke'nin en önemli yerleşim yerinin özel adıdır.

Bazı İslam âlimleri, medine kelimesin, korumak, muhafaza etmek ve korunaklı olmak anlamlarını da gözeterek kalesi olan veya etrafı surlarla çevrili yerleşim yerleri için kullanıldığını ifade etmişlerdir.⁹⁷ Dolayısıyla karyenin daha çok genel bir yerleşim yeri olduğu, medinenin ise düşmanlardan korunmak için kale ve surları olan yerleşim yerleri olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸ Nitekim benzer ifadeler Weber'de de görülür.⁹⁹

Medine, belli ölçüde karyeden farklıdır. Şehirleşme sadece bir yere yerleşme değildir. Orada insanlar, hayvancılık, tarım ve çiftçilik yerine ticarete, sanata ve eğlenceye önem vermeye başlamışlardır. Şehirde kırsaldaki gibi akrabalık ilişkileri yerine o yere aidiyet ilişkisi daha önemlidir.¹⁰⁰ Şehirleşme, hayvancılık ve tarımdan ticaret, zanaat ve sanata geçiş sürecidir. Medine karyenin en önemli ve en büyük yerleşim yeridir. Kentleşme kısaca şöyle özetlenebilir: Uzmanlığa dayalı zanaatkar, tacir, esnaf, askeri liderler, yöneticiler ve din adamları gibi belli mesleklerin ortaya çıkması; resim, müzik, tiyatro ve bazı sanatların gelişmesi; mabetlere yakın olma isteği; artı ürünün depolanması ve kontrolü; bilginin yazı sayesinde işlenmesi; bilimsel gelişmeler, ölçü, tahmin ve standartların oluşması ile nüfusun artmasıdır.

Bir başka açıdan karye ve medine kelimelerin farkı şöyle sıralanabilir: Kehf ve Yasin gibi surelerde hem karyenin hem de medinenin aynı yerleşim yerini ifade ettiği yerlerde, ilk olarak karye kavramı geçmiştir. Zira karye şehir ve havalesi demektir. Kur'an'da başta inançsızlık olmak üzere yoldan çıkmış milletlerin yaşadıkları ifade için karye kullanılmıştır. Karye kırsalı da kapsadığı için daha çok ilkelliği, kabalığı ve birincil ilişkileri ifade eder. Karyeler

⁹³ Elmalılı, M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 4: 2223.

⁹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 2223.

⁹⁵ Abdurrahman el-Karâfi, *ez-Zahîre* (Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1414/1994), 10: 285.

⁹⁶ Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, 1419/1999), 292; Zebîdî, *Tâcu'l-arûs*, 36: 156.

⁹⁷ Cebel, Muhammed Hasan, *el-Mu'cemü'l-İştikâkiyye* (Kahire: Mektebetü'l-'Âdab, 2010), 4: 2047.

⁹⁸ Cebel, *Mu'cemü'l-İştikâkiyye*, 4: 2047.

⁹⁹ Weber, *Şehir*, 91.

¹⁰⁰ Childe V. Gordon, "The Urban Revolution", *Town Planning Review* (Liverpool: Liverpool University Press, 1950), 21: 4-17.

zamanla şehir olmuştur, şehirleşen karyeler için ayrıca medine kelimesi de kullanılmıştır. Şehirleşemeyenler ya hep köy kalmışlar ya da aşırılıkları yüzünden zamanla helak olmuştur.

İbn Kesir (ö. 774/1373) ve Şevkanî (ö. 1250/1834) gibi müfessirler karye ile medine kelimesinin eş anlamlı olduğunu ima ederler.¹⁰¹ Bikâî ise her iki kelime arasında bir tasrif olduğunu belirtmiş, karye kelimesinin Kehf 18/77. ayetinde olduğu gibi yermeyi ifade ettiğini, medine kelimesinin ise böyle bir anlamının olmadığını belirtir.¹⁰² Ancak Bikaî (ö. 885/1480) burada karye kelimesinin kök anlamındaki “toplama ve biriktirme” manalarına bağlı kalarak onların cimriliğine vurgu yapıldığını söyler. Bize göre ise Hz. Musa ve Hızır, önce şehrin kırsal özelliği olan banliyösüne varmışlar, orada çarşı ve lokantaların olmamasından dolayı halktan yemek istemek zorunda kalmışlardır. Zira çarşı ve dükkânlar şehrin/medinenin merkezindedir.

3.4. Mısır

Mısır sözlükte, “inşa etmek ve şehirleşmek ve şehirlerden oluşan devlet” anlamlarına gelmektedir.¹⁰³ Mısır sınır, anlamına da gelir ki özel bir yönetimi olan ve sınırları çizilmiş devletleri anlatmak için bu kelime tercih edilmiştir. Aynı zamanda mısır, bir yeri ele geçirmek, oraya sahip olmak ve oraya sirayet etmek anlamına da gelir.¹⁰⁴ Kur’ân’da ayrıca mısır kelimesi bir ülkenin özel ismi olarak kullanılmıştır.

Mısır kelimesi, Kur’ân’da karye ve medine anlamında da kullanılmıştır. Ancak mısır, karye ve medine kavramları arasında nüanslar vardır. İlk olarak karye yerleşim yeri demektir ve başta Arapça olmak üzere İbranice, Aramca, Süryanice, Fenikece ve Nebatça gibi tüm Sami dillerinde kullanılır. Kur’ân’da helak edildiği belirtilen kavimlerin çoğu mezkur milletlere ait olduğu için medine değil de özellikle karye lafzı tercih edilmiştir. Hz. Yusuf ve Hz. Musa kıssalarında Mısır için hiçbir zaman karye kullanılmamış; Kıpti asıllı bir kelime olan “mısır” ile Arapça asıllı, “medine” kelimesi tercih edilmiştir. Sadece Arapların kurduğu ve yaşadığı şehirler için medine ve diyâr lafzı tercih edilirken, Araplarla beraber Sâmî kavimlerin yaşadığı şehirler için karye-medine; Araplarla Hâmî kavimlerin yaşadığı yerler için mısır-medine lafızları kullanılmıştır. Sadece Araplar tarafından kurulmamış olan ve sadece Araplara has olmayan Mekke ve Taif için de karye kelimesi kullanılmıştır. Aynı Mısır için de geçerlidir. Medine ise Arapça şehir anlamına gelip Arapların olduğu yer ya da ilk olarak Araplar tarafından kurulan kent anlamındadır. Tarihsel süreç olarak değerlendirildiğinde medine kelimesi Kur’ân’da ilk olarak Semûd kavmi için kullanılmıştır. Rivayetlere göre bunlar saf Arap/Arabül-Arîbe’dir. Yine Yesrib şehri ilk olarak Araplar tarafından kurulduğu ve sonradan Araplar tarafından yeniden düzenlendiği için karye-mısır-Yesrib değil de sadece Medine olarak adlandırılmıştır.

3.5. Beled

Beled veya belde sözlükte, “içinde insanların yaşadığı belli bir bölge ve yerleşim yeri” anlamına gelir. İçinde insanların ikamet ettikleri ve yaşadıkları şehirlere de belde denilmiştir.¹⁰⁵ Zira Türkçe ve Arapçada şehir ve idare merkezi anlamına gelen belediye kelimesi de beled/beldeden türemiştir. Bir köy belli bir nüfusa ulaştıktan sonra belde olarak ilan edilir ve orası muhtarların yanında belediye başkanı tarafından yönetilir. Daha sonra ilçe ve il gelir ki bunlar medine/şehir olarak kabul edilir. Dolayısıyla belde, zamanla şehir olmaktadır. Hatta şehir kabul edilmenin bir göstergesidir.

¹⁰¹ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3: 97); Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb,2002), 2: 895.

¹⁰² Bikâî, *Nazmü'd-düerer*, 12: 114.

¹⁰³ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 469.

¹⁰⁴ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 469.

¹⁰⁵ Ragıb el-İsfehânî, *Müfredât fî ğarîbi'l-Kur'ân*, 59.

410 | Ferruh Kahraman. Kentlerin Doğuşu: Kur'ân'da Yerleşim Yeri Anlamına Gelen...

Kur'ân'da Beled suresindeki beled'le Mekke kastedilmektedir. Mekke, belli bir nüfusa ulaşmasından ve Dâru'n-nedve adında bir idaresi olmasından dolayı beled olarak isimlendirilmiş,¹⁰⁶ beled denilince akla ilk Mekke gelmiştir. Antik Yunan'da site'ler aynı zamanda müstakim bir devlet olduğu için İslamiyet öncesi Araplar da dağınık halde ve değişik beldelerde yaşadıkları için şehirler aynı zaman da bir beldedir, yani devlettir. Nitekim, Yemen, Taif ve Yesrib/Medine gibi şehirlerin de kendine has bir idare yapıları vardır. Belde özerk bir siyasi oluşumu ifa ettiği içindir ki zamanla tüm ülke ve devletler bilâd olarak isimlendirilmiştir.

Sonuç

Kur'ân'da diyâr, karye, medine, mısır ve beled kavramları başlıca şehir anlamına gelmektedir. Bunlar dışında Mekke ve Medyen gibi bizzat adıyla zikredilen şehirler de vardır. Kur'ân'a bütüncül olarak bakıldığında kavim, ehil, ashap, ümmet, bedevî ve hadârî gibi kelimelerin de şehirle, kentleşmeyle yakından alakası vardır. Tefsirde şehirleşmeyi, kentleşmeyi ve bunları ifade eden diyâr, karye, medine, mısır ve beled kavramlarını, toplumu ifade eden kavim, ehil, ashap ve ümmet gibi kavramları anlamadan tahlil etmek mümkün değildir. Bu çalışmada Kur'ân'da şehir anlamına gelen kelimeler sözlük anlam ve müfessir bakış açısının yanı sıra modern ve çağdaş bilimin verilerinden istifade edilerek sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu bakış açısıyla ele alındığında karye ve medine kelimelerinin genel olarak eş anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır. Karye kök anlamıyla bağlantılı olarak "bir yere toplanmak ve topluluk oluşturmak" anlamına gelirken insanın, insan ve doğayla ilişkisine ve geleceksel yapısına işaret etmektedir. Karye şehir anlamında kullanıldığı zaman sadece şehri değil etrafını da kapsamakta günümüzdeki vilayet ya da eyalet terimine karşılık gelmektedir. Nitekim Ümmü'l-Kurâ olan Mekke aynı zamanda beled'dir. Sami coğrafyasındaki karye-beled ilişkisi, Hami coğrafyasında mısır/medine-Mısır/ülke ilişkisine dönüşür. Karye, Arapların, Arapların atalarının ve diğer Sâmî topluluklarının yaşadığı yerleşim yeridir, onların kurduğu şehirdir, ülkedir. Bu sebeple Afrika topraklarındaki Mısır'a hiçbir zaman karye denilmemiştir. Beled ise dünya üzerindeki tüm ırkların yerleşim yerinin ve siyasi oluşumunun genel adıdır. Diyâr ise karye, medine, mısır ve beled olmak üzere tüm yerleşim yerlerinin veya evlerin, bağların ve bahçelerin bulunduğu coğrafi alanın adıdır

Medine ise karye'ye göre daha da özel olup insanın ilim, teknoloji, sanat ve imar faaliyetlerini ima etmektedir. Bu sebeple Kur'ân'da karye kelimesi daha çok bir şehrin toplumsal yönünü vurgularken medine kelimesi ise, yerleşim yerinin mekânına, demografik ve fiziki özelliklerine işaret eder. Çünkü medine karyenin en gelişmiş yeridir. Mekke, coğrafi şartlarından dolayı kale, sur ve çarşı gibi yapılarla donatılmamış; burada şehrin temel göstergesi olan sanat ve imar gibi etkinlikler de yeterince gelişmemiştir. Bu sebeple Mekke, Kur'ân'da tüm köy, şehir ve ülkelerin anası anlamında Ümmü'l-Kurâ; siyasi yapılanmasıyla beled/ülke olarak isimlendirilirken hiçbir zaman medine olarak adlandırılmamıştır. Bir topluluğun özelliği, inancı, örf ve adetleri gibi kavramlar karyeyle kullanılmıştır. Örneğin iman, ölüm, kıyamet gibi inanç ve bazı toplumsal özelliklerin zikredildiği yerlerde karye; bir mekândaki hareketleri ya da belli bir düzeni çağrıştıran kelimeler olan gelme, gitme, çıkma, girme, imar, bina, duvar ve kale gibi kelimelerin geçtiği yerlerde de medine kullanılmıştır. Bu sebeple örfî anlamda geleceksellik ve doğayla yakın ilişkilerin kurulduğu küçük yerleşim yerleri köy; ilim, sanat ve mimarinin geliştiği büyük yerleşim yerlerine medine; siyasi yapıların olduğu mekânlara da bilâd denilmiştir. Karye kavramı Kur'ân'da köyden başlayarak ülke ve devlet anlamında kullanılır. Bu da gösteriyor ki, karye bir yerleşim yerinin hem dönemsel hem de nitelik itibarıyla göreceli olduğunu belirtmek içindir. Nüfusu üç beş binden başlayarak 30-40 milyonu bulan şehirler vardır. Dolayısıyla bazı şehirler ülkelerden daha büyüktür. Örneğin dünyada nüfusun en yoğun olduğu Uzak Doğu ve Güney Doğu Asya'da köylerde ortalama 100 bin kişi yaşamak-

¹⁰⁶ Adem Apak, "İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Haziran 2001): 10/1, 188.

tadır. Dolayısıyla Kur'ân'da büyüklü küçüklü yerleşim yerleri ve ülkeler için karye kelimesinin seçilmesi çok manidardır. Karye kavramı Kur'ân'da nüfusu az olsa da daha çok kent ve ülke anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türkçede bazı meallerde görülen köy veya kasaba tercümeleleri isabetli değildir. Çünkü Türkçede köy ve kasaba sözcükleri, en küçük yerleşim yerlerinin genel adıdır.

Makale şartlarının kısıtlı olmasından dolayı toplumu ifade eden kavim, ehil, ashap ve ümmet gibi kavramlarla bizzat adıyla zikredilen şehirlere yeterince değinilmemiştir. Bir de Hz. İbrahim'in Ka'be'yi inşa etmesi, Hz. Peygamber'in Medine'ye varırken Küba mescidini sonra Medine de Mescid-i Nebevî'yi inşa etmesi, modern ve çağdaş bilimin savunduğu gibi ilk şehirlerin mabetler etrafında kurulduğu iddiasıyla uygunluk arz etmektedir. Bu çalışmanın peşine kent-toplum, kent-mabet ve kent-isim ilişkisi gibi konular ele alınmalıdır.

Diyâr, karye, medine, mısır ve beled gibi kavramların sözlük ve örfi anlamıyla beraber karye-Ümmü'l-kurâ-beled-Mekke olarak zikredilen kentler yerinde incelenerek bir sonuca varılmaya çalışılmalıdır. Zira Kur'ân'da sadece karye olarak anılan şehirler vardır. Bunun yanı sıra Semûd kavminde olduğu gibi diyâr-medine; Hızır-Musa, Lût kıssasında ve Yasin Sure-sinde karye-medine; Hz. Yusuf ve Musa kıssalarında sadece mısır-medine kavramları geçer. Şuayb peygamberin kenti için ise sadece Medyen tabiri kullanılır. Dolayısıyla bu anlatım tarzı ve tasrif olgusu cevap bekleyen meseleler arasındadır.

Kaynakça

- Abdurrahman el-Karâfi. *ez-Zahîre*. Beyrût: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1414/1994.
- Abdülkâdir er-Râzî. *Muhtârû's-sihâh*. Beyrût: Mektebetü'l-'Asriyye, 1419/1999.
- Akpınar, Ali. *Kur'ân Coğrafyası*. Ankara: Fecr Yayınları, 2002.
- Apak, Adem. "İslam Öncesi Dönemde Mekke İdare Sistemi ve Siyasetin Oluşumu", *Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/1 (2001): 177-194.
- Atalay, Orhan. "Kur'ân'da Sosyal Grup İfade Eden Kavramlar", *Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2001): 197-231.
- Âlûsî, Ebussenâ Şihâbüddin. *Rûhu'l-meânî*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1997.
- Beydâvî, Nasıruddin. *Envârû't-tenzîl ve esrârû't-te'vîl*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.
- Bikâî, İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-düer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.
- Braudel, Fernand. *Akdeniz: Mekân ve Tarih*. çev. Necati Erkurt, İstanbul: Metis Yayınları, 1990.
- Buhârî, Ebû Abdillâh. "Nikâh", 79, 80; "Enbiyâ" 1, *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Bumin, Kürşat. *Demokrasi Arayışında Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1990.
- Cebel, Muhammed Hasan. *el-Mu'cemü'l-istikâkiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Âdab, 2010.
- Childe, V. Gordon. "The Urban Revolution", *Town Planning Review*. 91 Cilt. Liverpool: Liverpool University Press, 1950, 21: 4-17.
- Childe, V. Gordon. *Kendini Yaratan İnsan*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1986.
- Çizgen, Nevval. *Kent ve Kültür*. İstanbul: Say Yayınları, 1994.
- Dartma, Bahattin. *Kur'ân ve Arkeoloji*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2005.
- Demir, Mustafa. "Türk-İslam Medeniyetinde Şehirleşme", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 10/1 (2003): 156-165.
- Dineverî, Ebu Hanife. *el-Ahbârû't-tivel*. nşr. Abdülmünim Amir, Kahire: Mektebetü'l-Müsennâ, 1377/1960.
- Ebussuud Efendi. *İrşâdü akli's-selim*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Elmalılı, M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.
- Frangipane, Marcella. "Doğu Anadolu'da Kentleşme Modelleri", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Hatîb eş-Şirbinî. *es-Sirâcü'l-münîr*. Kahire: Matbaatü Bülâğ, 1285/1868.
- Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl*. thk. Muhammed Ali Şahin, Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*: Tunis Dâru't-Tunisiyye, 1404/1984.
- İbn Batûta. *Tuhfetü'n-nüzzâr*. nşr. Ali Muntasır Kattanî, Beyrût: 1405/1985.
- İbn Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-tarih*. Beyrût: Dâru Sadr, 1386/1965.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâîl b. Şihâbdîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1413/1993.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâmüddîn İsmâîl b. Şihâbdîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. Beyrût: Mektebetü'l-Maarif, 1387/1966.
- İbn Kuteybe, Ebu Muhammed. *Maarif*. thk. Servet Ukkâşe, Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1401/1970.
- Karaman, Hayreddin. vd. *Kur'ân Yolu*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Kâşgarlı Mahmûd. *Dîvânü Lügâti't-Türk*. haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Kırca, Celal. "Âd" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kırca, Celal. "Semûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Korkut, Tuna. *Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987.
- Köksal, Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Kurtubî, Ebu Abdullah. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. 21 cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1385/1964.
- Mazî, Fikret. "Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5/10 (2008): 33-48.
- Mevdûdî, Seyyid Ebü'l-A'lâ. *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. çev. Ahmed Asrar, 3 cilt. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.
- Mevdûdî, Ebu'l-Ala. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. 7 cilt. trc. Muhammed Han Kayanî. vd. İstanbul: İnkilâb Yayınları, 1996.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn. "Radâ", 62, 65, *Sahîhu'l-Müslim*. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât. *Medârikü't-tenzil*. Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1418/1998.
- Özdoğan, Mehmet. "Kulübeden Konuta, Mimaride İlkler", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Ragîb el-isfehânî. *Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, b.y.
- Râzî, Fahrüddin. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420/1999.
- Rittersberger-Tılıç, Helga, vd. *Kent Sosyolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Salebî, Ebu İshak. *Arâisü'l-mecâlis*. Mısır: el-Matbaatü'l-Behiyye, 1372/1951.
- Sıcak, Ahmet Sait. "Kur'ân'da Tasrîf Olgusu ve Kur'ân Kıssalarında Karye/Medine Kelimelerinin Tasrîfi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 11/2 (2019): 734-762.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 2 cilt. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 2002.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Câmiü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009/1431.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid. *Tarihü't-taberi: tarihü'l-ümem ve'l-müluk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrût: Dâru Süveydan, 1388/1967.
- Tebatabâî, M. Hüseyin. *el-Mizân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrût: Müessesetü'l-'Alemlî li'l-Matbuât, 1417/1997.
- Weber, Max. *Şehir*. çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları, 2000.
- Yılmaz, Can. "İlk İslam Şehirlerinin İki Önemli Unsuru: Cuma Mescidi-Dârü'l-imâre İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (1996): 123-144.
- Yılmaz, Necla. *Kur'ân'da Karye Kavramı*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Zebîdî, el-Huseynî Ebulfeyz. *Tâcu'l-arûs*. B.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşâf*. 5 cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, 1407/1987.